

פרויקט "תחזית קיימות לישראל 2030" החל באוקטובר 2010 כמיזם משותף של המשרד להגנת הסביבה והמרכז למדיניות סביבתית במכון ירושלים לחקר ישראל, וצפוי להסתיים במאי-יוני 2012. תחזית קיימות לישראל 2030 שמה לה למטרה להציג חזון קיימות לשנת 2030 שאליו ישראל צריכה לשאוף. זאת על מנת לאפשר למקבלי ההחלטות בישראל להבין את המגמות הקיימות, לאתר את הפערים להגשמת החזון, ולהצביע על הנתונים בהם עליהם לצעוד על מנת להגשימו.

תסריט פסיפס קהילתי

מנחה הסדנאות לפיתוח תסריטים: פרופ' שלמה חסון, האוניברסיטה העברית בירושלים

משתתפי הסדנאות לפיתוח תסריטים:

פרופ' שלמה חסון, פרופ' ערן פייטלסון, פרופ' אוריאל ספריאל, ד"ר יעקב גארב, ד"ר ורד בלאס, ד"ר ליה אטינגר, ד"ר משה ינאי, עמית יגור קרול, ולרי ברכיה, גלית כהן, גלית חזן, אורי גונן, רותם שמאי

מחברי התסריט: ד"ר ליה אטינגר, עמית יגור-קרול, אורי גונן

הדברים הנאמרים הם על דעת מחברי התסריט בלבד.

תסריט פסיפס קהילתי

היווצרות דגם הפסיפס הקהילתי התחוללה על רקע תהליכים רחבים מבחינה גיאופוליטית, כלכלית, דמוגרפית וחברתית. מבחינה גיאופוליטית, הסכסוך הישראלי-פלסטיני לא החרף. במצב זה לא התעצמו התהליכים לאומיים-ריכוזיים, והשלטון המרכזי אפשר לתהליכים מקומיים להתחזק. יתר על כן, דווקא היזמות הקהילתית המקומית הולכה לשיפור היחסים בין יהודים לערבים על רקע שיתוף פעולה ברמה המקומית. מבחינה כלכלית, הועמק הפער החברתי, גדלה ריכוזיות ההון ונרשמה פגיעה חמורה במעמד הביניים. העלייה במחירי הדלק, הדיור, ומוצרי המזון גרמה להתמרמרות רבה וליבתה את הביקורת על האידיאולוגיה הניאו-ליברלית. המשבר הכלכלי העולמי שפרץ בשנת 2008 וסירב לשכוך נתן לגיטימציה לביקורת ופתח אפשרות לרפורמות חברתיות-כלכליות מרחיקות לכת. רפורמות אלו השתלבו בתביעות לרפורמה סביבתית, תביעות שגברו על רקע השינויים הדמוגרפיים שהתחוללו בישראל. הגידול באוכלוסייה ובצפיפות, לצד עליית מחירי הדלק והגודש בכבישים יצרו תחושת מחנק. למרות הצלחות מועטות, המרקם העירוני נותר מפורס ומפוזר, ללא כל שמירה על המרחבים הציבוריים הנחוצים. מי שנפגע במיוחד היה מעמד הביניים שהתקשה לקיים את תרבות הפנאי שהייתה נהוגה בידיה בעבר (עליית מחירי נופש בחו"ל, צפיפות בשטחים הפתוחים בארץ). על רקע תהפוכות אלו חל שינוי במודעות הציבור, גם בתחום הסביבתי. חלקים גדולים באוכלוסייה החלו להפנים את החשיבות של התנהלות סביבתית ראויה והשפעתה על רווחת האדם.

משנות האלפיים החלה פריחה אדירה במספר הארגונים החברתיים והסביבתיים ועוצמתם. התארגנויות קהילתיות החלו ליטול על עצמן חלק מתפקידי המדינה, במיוחד לאור הריק שנוצר בשל נסיגת המדינה ממדיניות הרווחה. תחילת השינוי נראתה כבר בעשור הראשון של המאה ה-21: ניצנים של חוסר שביעות הרצון בציבור מהמשך המגמות המקטבות בישראל; הניסיון למימוש הכוח החדש של הרשתות החברתיות, הפצה מהירה של רעיונות וידע, אי ההלימה בין פתרונות מקומיים של גישור בין קהילות לבין המצוקה והקיטוב ברמה הלאומית – כל אלו גרמו לציבור להאמין יותר בחיוניות של יוזמות חברתיות ומקומיות, אשר נחשבו עד כה כבעלות השפעה מועטה.

תסריט הפסיפס הקהילתי התפתח בהדרגה. בשלב הראשון התנהל המעבר ממודל שוק למודל של התארגנות מקומית באיטיות ובקנה מידה קטן וחמק מתחת למסכי הרדאר של השלטון. בתקופה זו, שהחלה כבר בתחילת המאה ה-21 וצברה תאוצה בעשור השני, השינוי ניכר רק בחברה האזרחית וברמה המקומית. הוא בא לידי ביטוי בעסקים חברתיים קטנים המשתייכים לקהילות מקומיות, ביוזמות מקומיות ובלקחת סמכויות על ידי השלטון המקומי. בשלב זה החל להתגבש המגזר הרביעי, כלומר סוגים שונים של עסקים חברתיים

תחזית קיימות לישראל 2030

www.kayamut2030.org

(עסקים הפועלים כעסק כלכלי לכל דבר, אבל מפנים חלק מהרווחים להשגת תועלות חברתיות וסביבתיות).

השתייכות לרשת קהילתית, המשלבת פעילות ערכית וחומרית, הפכה למרכיב מהותי בזהות האישית של אזרחים רבים. גורם חשוב במינוף החברתי של היוזמות המקומיות היה האינטרנט. כלי זה אפשר מינוף יעיל של יזמות חברתית, אפשר למידה הדדית וסייע ביצירת קהילות חדשות. קהילות רבות אימצו את הגישה של "הצרכן כאזרח פעיל ויצרני בקהילתו", המדגישה את חשיבות הצריכה בהתאם לערכים אישיים, לתועלות קהילתיות, ותוך השתתפות בייצור ובשירותים. פה ושם הועתק הדגם הקהילתי לרמת הרשות המקומית ובעיקר לעבר מנהיגי הרשות. הדוגמאות הבולטות היו ירוחם, טירת הכרמל, ועוד. בשלב זה פיתחו האזורים גישות שונות לניהול הסביבה ללא הכוונה מרכזית. התוצאה הייתה אזורים המנוהלים באופן טוב יותר וטוב פחות. אמצעי התקשורת אפשרו הפצה של מידע ממקום למקום, ובהדרגה מספר האזורים המוצלחים גדל.

המשבר הסביבתי העמוק שפרץ בשלהי שנות ה-20 של המאה ה-21 החיש את התהליך, ובתחילת שנות ה-30 של המאה ה-21 החל השלב השני של ההתארגנות הקהילתית. בשלב זה החל התהליך לחלחל לעבר השלטון המרכזי וזה החל ליטול תפקיד מרכזי בתהליך הקהילתי. כמה גורמים אפשרו את המהפך של השלב השני. גורם אחד היה העמקת הפערים החברתיים והתגברות תחושות הכעס והתרעומת בקרב הציבור. גורם שני היה משבר פיננסי עולמי שהעמיק את התסכול מהדגם הקיים. אולם הגורם העיקרי היה אימוץ הדגם הקהילתי ברחבי העולם. בעת ובעת עונה אחת הופיעו ברחבי העולם תמורות מפליגות בארגון הפוליטי ובמרכזן העברת סמכויות מהמדינה לקהילות וליוזמות מקומיות. תהליך הגלובליזציה שבעבר התמקד בשוק הפך לממוקד יותר ויותר בקהילה. נורמות, דגמים ומבנים קהילתיים הועתקו ממקום למקום. האמונה של הדור החדש הייתה שהעתיד יהיה גרוע יותר במגמות של שלטון שוק, ואמונה זו יצרה בסיס לאימוץ השינויים המתוארים. בהעדר איום גיאופוליטי מבחוץ לא נוצר שום גורם שדחף לכיוון ההפוך של ריכוזיות העוצמה בידיים ממשלתיות.

על רקע תמורות אלה אמצה המנהיגות הפוליטית במדינה את הדגם הקהילתי ופעלה להתאמת שיטת הממשל לדגמים שהחלו להתגבש מלמטה. התפיסה המנחה את השלטון היתה "אם זה מה שהאנשים רוצים, זה מה שצריך לעשות". בד בבד עם אימוץ הדגם של פסיפס קהילתי החל השלטון המרכזי להאציל סמכויות לרמה המקומית, באופן מדורג שבו דרג מקומי נמוך מקנן בתוך דרג אזורי גבוה יותר. בדגם זה המשיך השלטון המרכזי להיות אחראי על פתרון בעיות סביבתיות ברמה הלאומית (קרקע, חומרים מזהמים). הוא גם נותר אחראי על אינטגרציה בין קהילות שונות, על מדיניות עידוד של יזמות, ועל עידוד שותפויות בין עסקים וקהילות. באופן זה נוצר דגם שלטוני מבוזר במתכונת פירמידלית: שלטון מרכזי

תחזית קיימות לישראל 2030

www.kayamut2030.org

מאזן ולצדו אגדי יישובים ובתוכם יישובים בעלי מידה של עצמאות קהילתית. דגם זה אפשר יצירת איזון בין השינויים הצומחים מהרמה המקומית, לבין הרגולציה של השלטון המרכזי.

לשם קידום דגם זה נערכו מספר רפורמות מוניציפליות ובכלל זה הקמת אגדי ערים שבתוכם מקננים יישובים בעלי מידה לא מבוטלת של עצמאות שלטונית. במקביל תמכה הממשלה ביזמות מקומית ובהתארגנויות חברתיות מקומיות. הדגש היה על מתן חופש פעולה ויצירת כר נוח ליוזמות עסקיות וחברתיות בכל הרמות. במסגרת זו תמכה הממשלה בטיפוח תעשיות קלינטק שבהן יכול היה לבוא לידי ביטוי האופי היזמי הישראלי וכן תמכה ביזמות טכנולוגית המיועדת לייצוא. באופן זה התהווה דגם פוליטי-כלכלי מאוזן שבו ניתן דגש לפיתוח כלכלה מקומית יחד עם סחר חוץ, תאגידים בינלאומיים יחד עם עסקים חברתיים. הנהגה של מערכות כספים משלימות ברמה המקומית והאזורית תרמה לחוסן הכלכלי של אזורי פריפריה ואזורים מוחלשים מבחינה חברתית. הסחר הגלובלי לא נפסק אולם בצדו פותחה כלכלה מקומית מתוך הכרה ביתרון שהיא מהווה עבור האוכלוסייה המקומית אך גם כערובה לכך שבעת משבר המשק לא יישאר ללא מקורות חיוניים. באופן זה הוגדלה העמידות של המשק וצומצמה התלות המסוכנת בסחר הגלובלי.

התמיכה הממשלתית ביזמות המקומית העמיקה את התהליכים של דמוקרטיה השתתפותית, יצרה כר נוח לשותפויות בין הון פרטי והון חברתי מקומי. על רקע זה התאפשר ביתר קלות להטמיע שיקולים אקולוגיים בתהליכי קבלת החלטות. התוצאות הסביבתיות לא איחרו לבוא. חל גידול בתעסוקה ובפנאי המקומיים ואלה מצדם הפחיתו את הנסועה וההסתמכות על רכב פרטי. נרשמה ירידה ברמת הצריכה. ניהול משאב הקרקע הפך ליעיל יותר וחל מעבר לחקלאות משקמת סביבה ונתמכת על ידי הקהילה. העלייה באיכות החיים הביאה להגדרה חדשה של צמיחה כך שזו כללה לצד המדד המקובל של גידול בתוצר גם צמיחה חברתית, שיפורים סביבתיים ושימור ההון הטבעי.

המודל שהתגבש חיפש אחר דרך ביניים בין ניהול פוליטי-כלכלי מלמעלה ויזמות מלמטה. הוא העניק מקום רב לשלטון המרכזי בקביעת כללי המשחק המשותפים, ובקידום תהליכי דמוקרטיזציה. הוא אפשר רפורמה כלכלית-פוליטית שחילקה באופן מאוזן יותר את המשאבים האזוריים. דגש רב הושם על עידוד מיזמים משותפים של יישובים ערביים ויהודיים. מודל זה הדגיש את חשיבות הפוליטיקה והכלכלה המקומית, התנתק במידת מה מהרמה הגלובלית, ייחס פחות חשיבות לצמיחה הכלכלית ושם דגש רב על איכות החיים המקומית.

המעבר מהשלב הראשון של יוזמות ספונטניות לשלב השני של מעורבות ממשלתית לא היה חלק. פה ושם נרשמו כישלונות. אולם המגמה הכללית הייתה של מעבר להתארגנות קהילתית בתחום הסביבתי. בדומה לפורום ה-15 הוותיק התגבשו התארגנויות חדשות שהשפיעו על

תחזית קיימות לישראל 2030

www.kayamut2030.org

תהליכי קבלת ההחלטות בתחומי הסביבה והחברה. מבנה רשתות המדיניות השתנה כך שהשחקן המקומי הפך להיות בעל כוח והשפעה. השלטון המרכזי חיפש דרכים חדשות לחזק את הכלכלה תוך כדי הקטנת הפערים החברתיים. בצד ההצלחות נרשמו גם מספר איתותים מדאיגים. בעקבות ההתארגנות הקהילתית הצטמצם במידה מה סחר החוץ הגלובלי וגברה התלות בכלכלה הפנימית. משמעות הדבר הייתה ירידה משמעותית בהכנסה לנפש. שטחים פתוחים הוסבו לאספקת תוצרת עצמית (מזון, אנרגיה מתחדשת, ועוד). סכנה נוספת נרשמה בתחום הפוליטי-חברתי ועיקרה סכנה ליציבות החברתית בשל התחזקות לא אחידה של הכלכלות המקומיות. כך לדוגמא, אגד הערים כרמיאל-שזור (בקעת בית הכרם וסביבתה) שמנה כ-200,000 איש פיתח כלכלה מקומית בעלת סחר חוץ משמעותי. אגד זה תכנן שדה תעופה בינלאומי במרכז בקעת בית הכרם, למרות התנגדות ארגוני הסביבה והשלטון המרכזי. לעומת זאת, בסמוך לאגד ערים חזק זה שכן בסמוך אליה אגד הערים עכו-נהריה שסבל מקשיים כלכליים ואי לכידות חברתית.

מבחינה סביבתית, לתהליכים המתוארים היו השלכות חיוביות כגון: ירידה בשימוש בכלי רכב פרטיים ומסחריים, ירידה בצריכה חומרית והפחתה בייצור פסולת. בנוסף חל שיפור במערכת התחבורה הציבורית ובתשתיות סביבתיות מקומיות. הפעילות החקלאית הפכה מותאמת אקלים ומשקמת סביבה, ונשענה על ידי הקהילה המקומית. יחד עם זאת, לתהליכים הללו היו לא מעט תופעות שליליות. הבולטת מביניהם היתה הירידה באיכות החיים החומרית. כמו כן חלה פגיעה במוביליות של התושבים. נוצר אי שוויון בין קהילות, שהתבטא בהגברת התלות של קהילות חלשות בחזקות, והיווצרות קהילות מסוגרות, וגבר החשש לניצולן של קהילות על ידי חברות עסקיות. נוצר קושי לחלוקה הוגנת ושווה של המשאבים ברמה הלאומית, כמו גם חולשה ופגיעות בהתמודדות מול השוק הבינלאומי לצד הקושי בניהול משברים לאומיים.

❖ איתותים להתממשות התסריט:

- ביקורת הולכת וגוברת על המודל הניאו-ליברלי בקרב קבוצות שונות – ביקורת זו מתרחבת, ומקיפה מעגלים לא צפויים.¹
- פורום ה-15 של הרשויות המקומיות לוקח על עצמו יוזמה לתהליכים שהיו עד אז באחריותו של השלטון המרכזי, זאת בנוסף למה שהוטל עליו בין כה וכה.
- יוזמות מקומיות לפיתוח בר קיימא² המתייחסות לפיתוח הסביבה הטבעית והאנושית בדגש על הרמוניה ביניהם.

¹ ולאחר שנכתבו דברים אלה פרצה כמחאה חברתית – מחאת האהלים בקיץ 2011.
² לדוגמה, תכניות האב למרחב ביוספרי של מועצה אזורית מגידו ומועצות אזוריות בשפלת יהודה.

תחזית קיימות לישראל 2030

www.kayamut2030.org

- החברה האזרחית (NGOs) יוזמת פעילות קהילתית והשלטון המקומי מאמץ את גישתם. תהליכים הנובעים מלמטה למעלה מובילים מהלכים חשובים ברמה המקומית.
- פורומים כלכליים בעולם מתייחסים לביקורת על תהליכי הגלובליזציה והסדר הכלכלי העולמי הקיים.³
- התרחבות המגזר השלישי – החברה האזרחית, וניצנים של המגזר הרביעי – עסקים חברתיים.
- התרבות התופעה של יצירת קהילות חדשות, על ידי צעירים המחפשים דרך אחרת.

---

³ לדוגמה בפרסומים לקראת הכנס השנתי (2012) של הפורום הכלכלי העולמי (World Economic Forum).